

5. Скакун О. Ф. Теория государства и права(энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Єспада, 2005. – 840 с.
6. Малахов В. П. Логика для юристов / В. П. Малахов. – М.; Екатеринбург, 2002. – 241 с.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 149.
8. Сумарокова Л. Н. Основы логики /Л. Н. Сумарокова. – Учеб. пос. – 2-е изд. – Одеса : Юридическая литература, 2003. – 240 с.
9. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : уч. пос. /А. Э. Жалинский. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 330 с.

УДК 340.12

Балтаджи П. М., ОДУВС

ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ» У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття представляє огляд сучасних концепцій і підходів до визначення поняття «ментальності» у галузевих, наукових дослідженнях. Систематизовано авторські визначення категорії у історико-філософському, соціологічному, психологічному, лінгвістичному і правовому аспектах.

Статья представляет современные концепции в определении понятия «ментальность» в отраслевых, научных исследованиях. Систематизированы авторские подходы к категории в историко-философском, психологическом, лингвистическом и правовом аспектах.

The article presents modern conceptions of understanding of concept «mentality» in scientific researches. The author analyzes approaches to category in the history, philosophy, psychology, linguistics and the jurisprudence.

Проблема ментальності завжди була у полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників. Прямо, або опосередковано, через поняття колективної свідомості, національного характеру і національної ідеї, ментальність визнавалась константою людського мислення, своєрідним стрижнем історичного процесу. У різних наукових контекстах з'ясовувалось питання відповідності явища, що об'єктивно існує рівню знань про нього. Тема актуалізується в умовах поляризації суспільства, наростання соціальної диференціації і гальмування зростаючої національної самосвідомості. Сьогодні мова йде про пошук впливових механізмів гармонізації суспільних відносин. Проблема менталітету, спрямована у майбутнє, актуалізується як інтегративна складова

механізму єднання людства, який реалізується в практиці розв'язання сучасних проблем суспільства, державотворення, національного відродження. Понятійний ряд: «ментальність», «менталітет», «дух народу», «психологія поколінь» все частіше розуміються як антитеза глобалізації. Однак слова, як правило, не передають конкретного змісту, носять абстрактно-метафоричний характер і виступають елементом публіцистичної риторики.

Менталітет, як понятійна новація гуманітарного знання, представлений власними визначеннями у філософії, соціології, психології, політології, лінгвістиці і юриспруденції. На даному етапі дослідниками ставиться питання про систематизацію існуючих концепцій і підходів. Отримавши офіційне визнання і оформлення у галузевих словниках поняття «менталітет» зберігає динаміку, наповнюється новим змістом і розширює свій синонімічний ряд.

За останні десять років активізувалась дослідницька робота у напрямку визначення ролі ментальності у державно-правових та соціальних процесах. Були захищені дисертації з філософії, історії, психології, лінгвістики, державного управління і права. Менталітет, як наукова категорія, все частіше стає предметом наукових дискусій, темою міжнародних конференцій і соціологічних програм. Водночас, при досить широкому інтересі до поняття, слід визнати проблемність його наукового визначення. Представлена стаття характеризує сучасне розуміння категорії «ментальність», що презентується в українських дисертаційних дослідженнях останнього десятиліття.

Починаючи свою історію у філософських працях XVII ст., слово латинського походження (*mentalis* – розумовий), закріпились у багатьох мовах (нім. – *mentalitat*, франц. – *mentalite*) [1,446], набуло термінологічного статусу у багатьох галузях і згодом, розчинилось у загальноживаній лексиці.

Науковий інтерес до проблем ментальності активізувався в середині XX ст. В роботах цього періоду значна увага, при визначенні поняття, відводилась історичним умовам, як фактору формування ментальності. Посилаючись на традиції французької історичної школи «Аналіз», автори пов'язували поняття з «духом» певного часу. Таку позицію підтримують і сучасні дослідники. Сьогодні ментальність вивчається в різних аспектах, однак історико-філософський напрям зберігає у наукових дослідженнях ментальності провідне місце. Специфіка менталітету виявляється перш за все з урахуванням етнічних, національних, антропологічних характеристик.

Ментальність народу, на думку В. Попова, маючи певний консерватизм, не є незмінною і зазнає певних трансформацій у процесі культурно-історичного розвитку [2, 11]. Історичний напрям

досліджень ментальності продовжують праці присвячені еволюції національно-етнічного менталітету. У дисертації «Феномен континуїтності в українському історико-культурному вимірі» А. О. Астаф'єв доводить спадковість української культури та ментальності від епохи Київської Русі до сьогодення. Автор наголошує на актуальності збереження аграрних традицій на сучасному етапі національного будівництва [3]. Процес формування і функціонування ментальності, як компонента історико-культурного становлення етносу є об'єктом дослідження Л. Б. Костюк. Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності, автор пов'язує з природно-кліматичними та геокультурними умовами історичного буття етносу, з господарсько-культурним типом, як основою етнічної ментальності, з подіями етнічної історії, як чинника функціонування ментальних настанов [4, 7]. На думку дослідниці упродовж століть відбуваються зміни ментальності, однак зберігається деяка константа – менталітет, яка окреслює образ етнічної спільноти. Заслуговує на увагу характеристика менталітету як віддзеркалення переходу етнічної спільноти від етногенезу до націогенезу, від етнічної історії до історії нації.

Таким чином історико-філософський підхід традиційно характеризує менталітет як духовно-інтелектуальний феномен, якому притаманна динаміка і універсальність. Предметом більшості сучасних досліджень виступає національний менталітет, як узагальнююча категорія, яка вбирає в себе зміст етнопсихологічних, так і етноідеологічних чинників, нерозривно пов'язана з історичними умовами розвитку нації і відображає зміни народних світовідчуттів. Історична доля представляється як вирішальний чинник формування основних ідей життя.

Останнім часом збільшилось кількість робіт присвячених проекції ментальності на економічну сферу, державне управління, етнополітику. Критеріями типології ментальних утворень, є переважно або тип носія ментальних настанов, або належність до певного культурно-історичного утворення. Так господарська ментальність репрезентується як певна підсистема колективного підсвідомого, що відбиває модуси й форми сприйняття і поведінки великих суспільних груп. Характеристикою виступає психічне сприйняття і ціннісне відношення до найбільш важливих аспектів економічного життя: праці, багатства, власності, підприємництва тощо [2, 7]. В даному контексті не вистачає аргументації стосовно відмінності понять «господарська ментальність», «економічна культура», «трудова етика» тощо.

Категорію політичний менталітет І. М. Патлах представляє як сукупність настанов, звичок мислення, моральних орієнтацій, манер поведінки, характерних для будь-якої спільноти і зумовлених ставленням

до владних структур, покликаних відстоювати інтереси та авторитет своєї держави [5, 5]. Таке визначення свідчить про позитивне мислення дослідниці, дає підстави говорити про перспективи національного відродження. Водночас слід звернути увагу на відсутність чіткої позиції автора, щодо розмежування понять «менталітет» і «ментальність», визначення суб'єкта політичного менталітету

Детальний аналіз професійного менталітету державних службовців представлений в роботі Т. В. Філіпової «Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування». Представивши менталітет як певний «поведінковий код», що детермінує стійкий соціально-психологічний стан суб'єкта (людини, нації, народу), як органічну цілісність соціально-психологічних якостей і рис, притаманних саме цьому народу, цій спільноті та її громадянам, яка обумовлює саме таку, а не іншу реакцію суб'єкта менталітету на зміни навколишніх умов, автор вводить поняття професійний менталітет державних службовців. Це спосіб мислення та поведінки особистості, який відповідає критеріям моралі та вимогам професійного кодексу державних службовців і забезпечує належну ефективність виконання ними службового обов'язку в галузі державного управління [6, 10]. Значним внеском в розробку теми слід вважати визначення умов формування професійного менталітету державних службовців в Україні і експериментальне обґрунтування доцільності впровадження особистісно орієнтованої технології формування професійного менталітету державних службовців в систему післядипломної освіти. Водночас визнавши правосвідомість стрижневим елементом професійного менталітету і фактором підвищення рівня професіоналізму автор обходить увагою критерій професійності.

В межах психологічної концепції ментальності, оперуючи поняттями «ідеал», «емоції», «мотиви» «стереотипи», дослідники виділяють ту сферу психічної реальності, яка пов'язана з її функціонуванням. Цікавою є концепція, яку підтримує Е. М. Макаренко. Менталітет, на його думку, це та характеристика стану душі людини або соціуму, яку можна змінювати, більш чи менш пристосовувати до конкретних умов і завдань виживання і прогресу. В той час як ментальність є частковим аспектом проявом менталітету і визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття та світобачення крізь призму власного етносу чи соціальної групи. Це своєрідна «рафінованість» людини в бутті власного етносу [7, 12].

В даному аспекті, слід звернути увагу на дискусію навколо питання про індивідуальний характер менталітету. З одного боку ментальність представляється зрізом суспільної психіки, який формується культурною традицією та суспільними структурами, виступаючи

джерелом культурно-історичної динаміки, а з іншого це стаціонарна духовна підвалина людини, яка в певній мірі дозволяє змінювати свої ціннісно-нормативні орієнтації, перебуваючи в різноманітних умовах існування, людина пристосовується і змінює свої ціннісні орієнтації [8, 9]. Ідею суб'єктивності менталітету підтримує В. Омелянчик. Базовою реальністю менталітету, пише автор, є окремий індивід, який існує у певному природному і культурно-соціальному середовищі. Ментальність має суто індивідуальну природу і не поширюється за межі індивіда [9, 132]. Такий підхід дозволяє зробити висновок про так зване «перекодування» індивіда. Зміна ментального коду, на нашу думку, можлива лише в умовах довготривалого впливу історичних, соціально-психологічних, культурно-релігійних, а іноді навіть природних факторів.

Самостійним об'єктом аналізу при вивченні менталітету виступає мова, як універсальний засіб зберігання, формування та подання знання. Формування світогляду людини починається через категорії і форми рідної мови, на рівні символів і знаків. У зв'язку з цим у лінгвістичних дослідженнях нерідко спостерігається ототожнення менталітету і мови, обґрунтовується пріоритет мовної ментальності. Різниця мов, як стверджують дослідники, пояснюється різницею культур, відмінністю концептуальних кодів і ментальних стилів у різних народів [10]. Національна специфіка мови, може виявлятися на різних її рівнях, але найбільш яскраво вона представлена у фразеології, і не тільки в окремо взятому фразеологізмі, а й у всій фразеологічній системі в цілому. Процес розуміння і аналізу фразеологізмів, як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу. Значна дослідна робота у цьому напрямі проведена О. В. Назаренко. Через фразеологічний аспект національної мови, в роботі розкрито зміст національного менталітету: фразеологічні одиниці визначаються специфічним проявом світогляду соціуму, який формується внаслідок дії географічного, історичного, культурного, релігійного чинників [11, 19].

Поняття ментальності дозволяє визначити характерні риси духу, культури, свідомості, соціальних настанов, орієнтацій, цінностей національних суспільностей. Ментальність включає історичний досвід, мову, національні традиції, релігію. Комплексне осмислення джерел та характерних ознак української ментальності у духовно-релігійному аспекті стало результатом дослідження С. А. Хрипка. У роботі «Духовно-релігійні вияви української ментальності» встановлено маргінальну суть і гармонійну взаємообумовленість ментальних властивостей. Змістовне навантаження кожної національної риси проникнуте помітними ознаками релігійності, характер якої, в свою чергу, зумовив

відсутність чіткої конфесійної окресленості в релігійному світогляді українців. Дослідниця пропонує авторське визначення категорії «ментальність» як соціального феномену, що в етно-національному контексті віддзеркалює специфічний стиль світосприйняття і абсорбує тривалий процес духовного буття суспільства у більш-менш сталих геополітичних, ландшафтних, соціальних і культурних умовах [12, 6]. В сучасному контексті актуальним виглядає висновок щодо декларативної релігійності і переваги полярних тенденцій у сфері ментальної ідентифікації, як ознаки сучасного українського суспільства, що є відбитком зламу усталених форм національного релігієвиявлення.

Надзвичайно складним, полі-аспектним, неоднозначним, суперечливим, але водночас оригінальним, самобутнім соціально-правовим феноменом дослідники визнають правовий менталітет. Теорія правового менталітету недостатньо висвітлена у вітчизняній правовій літературі. Повільні темпи становлення у вітчизняній юриспруденції теорії правового менталітету Г. Я. Савчин пов'язує, передусім, із домінуючою у нашому суспільстві парадигмою нормативно-позитивістського праворозуміння, відповідно до якого, право розглядають як систему загальнообов'язкових норм, встановлених і санкціонованих державою, а не як регулятивну форму прояву національної культури, ціннісний продукт саморозвитку нації, етносу, закономірний наслідок їх буття [13]. Значним внеском у дослідження даного аспекту національної ментальності стали роботи Ю. М. Оборотова, П. П. Музиченка, Л. М. Бойко, Є. Д. Копельців-Левицької. Узагальненою є дефініція яка презентує правовий менталітет як феномен, закладений у глибинному рівні правосвідомості у вигляді стійких правових уявлень, архетипів, звичок, реакцій певної етнокультурної спільноти, які в цілому й визначають усталений образ правової реальності [14, 53].

Синтез всіх структурних компонентів ментальності, їх засвоєння здійснюється на підсвідомості і обумовлює спосіб життя. Науковий дискурс з ментальної проблематики дозволяє констатувати, що ментальність, з одного боку, є міждисциплінарним поняттям, а з іншого – полісемантичним, багатограним, поліфункціональним явищем, що має безпосередній зв'язок з тією чи іншою людською спільнотою і віддзеркалює історичну, політичну, соціальну, мовну, духовно-релігійну специфіку суспільного буття. Менталітет, у свою чергу, представляє сукупність ідей, поглядів, стереотипів, форм і засобів поведінки, що склались історично, були засвоєні суспільством.

Аналіз дисертаційних досліджень захищених в Україні протягом останнього десятиліття, свідчить про збереження плюралізму як у визначенні понять «менталітет», «ментальність», так і їх суб'єктивного складу, структури і функціональної спрямованості. Сьогодні активно

доповнюється типологія ментальних утворень, обґрунтовуються нові критерії і підходи. Разом з тим слід визнати фундаментальність досліджень проведених зарубіжними і вітчизняними ученими у ХІХ-ХХст. і продовжувати пошук наукових відповідей на практичні питання. На сучасному етапі більш актуальною є проблема популяризації України в світі, підвищення свідомості нації, що є достойною презентацією державно-національної спільноти. Водночас в умовах світової інтеграції, зближення культур і цивілізацій принциповим є питання збереження історичних, національних і мовно-культурних традицій.

Література:

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
2. Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація: автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.03. / В. Ю. Попов. – К., 2000. – 21 с.
3. Астаф'єв А. О. Феномен континуїтності в українському історико-культурному вимірі: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / А. О. Астаф'єв. – К., 2001. – 19 с.
4. Костюк Л. Б. Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності українців: автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.05 / Л. Б. Костюк. – Л., 2008. – 22 с.
5. Патлах І. М. Національний менталітет як об'єкт етнополітичного аналізу: автореф. дис. ... канд. політ. наук 23.00.05 / І. М. Патлах. – К., 2002. – 19 с.
6. Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування: автореф. дис. ... канд. держ. управління 25.00.03 / Т. В. Філіпова. – Дніпропетровськ, 2006. – 23 с.
7. Макаренко Е. М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Е. М. Макаренко. – К., 2000. – 16 с.
8. Лисенко О. В. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів: автореф. дис. ... канд. соціол. наук 22.00.06 / О. В. Лисенко. – Харків, 1998. – 19 с.
9. Омелянчик В. М. Логічні та метафізичні засади теорії поняття «український менталітет» / В. Омелянчик // Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 129-133.
10. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). – К.: Грамота, 2008. – 240 с.
11. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філ. наук 10.02.01 / О. В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 21 с.

12. Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / С. А. Хрипко. – К., 2003. – 19 с.
13. Савчин Г. Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід/ Г. Я. Савчин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3.
14. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет» / Л. М. Бойко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 4. – С. 52 – 54.

УДК 340.1

Заморська Л. І., НУ «ОЮА»

НОРМАТИВНІСТЬ ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

В даній статті дається визначення поняття «норма права», з якого випливає суть та призначення нормативності права як соціальної цінності. Розкривається зміст нормативності права у співвідношенні з поняттями «цінне та належне в праві».

В данной статье дается определение понятия «норма права», из которого выливается суть и назначение нормативности права как его особенного признака. Раскрывается содержание нормативности права в соотношении с понятиями «ценное и должное в праве».

The decision of concept «Norm of law», from which essence and setting of normativeness of law swims out as his special sign, is given in this article. Maintenance of normativeness of right opens up in correlation with concepts «Valuable and due in a law».

Категорія «нормативності» у вітчизняній літературі нерозривно пов'язане з категорією норми. Такий зв'язок навіть дозволяв деяким дослідникам ототожнювати ці дві категорії та визначати нормативність через поняття норми, змішуючи їх характеристики. «Нормативність і норма – поняття, що позначають однорідні явища», – писали радянські теоретики права М. І. Байтін та В. К. Бабаєв [14, с. 79].

Хоча норма і нормативність нерозривно пов'язані між собою, проте ці категорії не є тотожними. Нормативність властива не лише соціальним нормам, а тому і не може зводитись до них. Нормативністю наділені також принципи, свідомість, соціальні інститути тощо.

Взаємозв'язок норми та нормативності найкраще розкривається через діалектичні категорії явища та сутності, в зв'язку з чим дослідження